

**Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
философия және саясаттану факультеті дінтану және мәдениеттану
кафедрасының докторанты Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлының
«XIX–XX ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық
дүниетанымы» атты докторлық диссертациясының қолжазбасына**

ШКІР

**Зерттеу тақырыбының өзектілігі және оның жалпы ғылыми және
жалпы мемлекеттік бағдарламалармен байланысы**

XIX–XX ғасырлар кезеңіндегі сопылық дүниетаным мұсылман халықтарының мәдени өмірі мен әдеби-рухани шығармашылығында маңызды тірек қызметін атқарды. Өнер, музыка, поэзия, ағартушылық сынды рухани мәдениет салаларында сопылық дәстүрдің символдары мен бейнелері жаңаша мазмұнмен толығып, ұлттық мәдениеттердің айрықша белгілеріне айналды. Осы тұрғыда ұсынылып отырған зерттеу қазақтың ұлы ойшыл-ақындары Абай Құнанбайұлы мен оның ізбасары Шәкәрімнің еңбектерінде сопылық сарынның терең іздері көрініс тауып, сол сияқты парсы, түркі, үнді-мұсылман әдебиеттерінде де сопылықтан нәр алған идеялар отаршылдық дәуірдегі мәдени тұтастықты сақтап қалуға және оны жаңа мазмұнда жаңғыртуға септігін тигізгнелігі айқындалған. Сопылық дүниетанымның мәдениеттегі осындай рөлі зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындай түседі, өйткені ол рухани мұраның ұрпақтан-ұрпаққа берілу тетіктерін және мәдени бірегейліктің қиын-қыстау заманда қалай сақталғанын түсінуге жол ашады. Сонымен бірге, сопылықтың көпшілікке түсінікті поэтикалық тіл арқылы таралуы нәтижесінде күрделі философиялық ойлар қарапайым халықтың жүрегіне жетіп, рухани ағартушылық міндетін атқарғаны белгілі. Бұл тұрғыдан алғанда, аталған мәселені зерттеу мәдени және рухани сабақтастықтың тарихи заңдылықтарын зерделеуде құнды деректер мен теориялық тұжырымдар ұсынып, ұлттық руханият қайнарларын тануға септеседі.

XIX–XX ғасырлардағы сопылық дүниетаным ислам дінінің тарихы мен эволюциясын түсіну үшін маңызды зерттеу нысаны болып табылады. Сондай-ақ, бұл тақырып салыстырмалы дінтану, ислам психологиясы, ислам философиясы салаларындағы зерттеулермен тығыз байланысты. Діни дискурстардың алдын алуда да толеранттылық, махабат және рухани дамуда жастарды радикалды ағымдардың жетегінде кетіп қалудан сақтауда маңызды рөл атқара алады.

Осы орайда, Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлының «XIX–XX ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымы» атты докторлық диссертациясы кешенді зерттеу болып табылады. Себебі, жұмыста көлемді зерттеу құжаттары мен ғылыми ортада танымал еңбектер кеңінен пайдаланылған және олар өзара салыстырмалы талдаулар жасалып ғылыми жаңалықтар, тұжырымдар және ұсыныстар жасалған.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы мен теориялық мәні

Докторанттың таңдаған ғылыми зерттеу жұмысы қоғамдық ғылымдар өкілдері дінтанушылар мен исламтанушылар тарапынан зерттеліп келді, алайда **Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлының «XIX–XX ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымы»** атты диссертациясы ғылыми айналымға еңбеген деректерді салыстыра саралай отырып, мәселені жаңа қырынан талқылауымен ерекшеленеді. Бұрын бұл тақырыпта жүргізілген зерттеу жұмыстарының басым бөлігіне ғылыми объективтіліктен гөрі методология ретінде қаралған еді. Ал докторант **Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлы** зерттеу тақырыбы бойынша діни феноменологиялық парадигма аясында қарастырып, дінтанулық тұрғыдан зерттеу жасады.

Докторант өзінің зерттеу жұмысында **мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымының** негізгі ұстанымдары ретінде келесідей тың және салыстырмалы тың ғылыми жаңалықтарға қол жеткізеді:

1. Зерттеудің негізгі мақсаты – XIX–XX ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымын тарихи-философиялық, онтологиялық-гносеологиялық және аксиологиялық-герменевтикалық өлшемдер негізінде жан-жақты талдау арқылы сопылық ілімнің дәуірлік эволюциясын, оның мәдени-рухани трансформациясын және дүниетанымдық өзектілігін пайымдау. Сонымен қатар, зерттеу Қожа Ахмет Иасауи бастаған түркі сопылық ілімінің аталмыш дәуірдегі мұсылман дүниетанымына жасаған ықпалын тұжырымды түрде саралап, сопылықтың қазіргі заманғы рухани-аксиологиялық парадигмадағы орнын ғылыми тұрғыда негіздеуді көздейді. Осы мақсат сопылық ілімнің тарихи және концептуалдық сабақтастығын ашуға, оның заманауи қоғамдағы философиялық және рухани маңызын жүйелі түрде пайымдауға бағытталған. Аталған мақсатты жүзеге асыру үшін зерттеу өзара сабақтас және жүйелі міндеттер кешенін алға қояды.

2. Диссертацияда сопылық тәжірибелер мен медитациялардың феноменологиялық-экзистенциалдық талдауын жүзеге асыруға арналған интердисциплинарлық әдіснама ұсынылды. Бұл әдіснама рухани тәжірибенің нақты феномендерін айқын бейнелеп, зерттеу үдерісінде мәдени-мәдениетаралық контекстіні ескеруге мүмкіндік берді. Ғылыми маңыздылығы – философия мен когнитивтік психологияның шекарасында феноменологиялық көзқарасты қолдану арқылы адамның субъективті санасындағы рухани байланыс және мағына конституциясының механизмдері алғаш рет кешенді түрде белгіленді. Практикалық мәні ұсынылған әдіс рухани-танымдық тәжірибені зерттеу мен дамытуда қолданылатын интеграцияланған тәсілдер жиынтығын кеңейтеді, соның ішінде психологиялық консалтинг пен діни-психологиялық терапия тұрғысындағы практикаларда қолданылса болады. Бұл жаңалық феноменологияның рухани мағыналарды ашу әдісі мен экзистенциализмнің болмыс пен мағына мәселесіне деген көзқарасымен тығыз байланысты, сондай-ақ сопылық философиядағы «зикр» және «фана» тәрізді терминдердің когнитивтік тәжірибелермен байланысын жүйелі түрде қарастырады.

3. Жұмысты зерттеу барысында сопылық ілімдегі еркіндік пен кәмілдік идеясын когнитивтік-экзистенциалдық психологияның принциптерімен үйлестіруге арналған интеграциялық модель жасалды. Ұсынылған модель адамның ішкі еркіндігіне деген ұғымды кеңейтіп, экзистенциалдық алаңдаушылық пен рухани жетілу арасындағы өзара байланысты тиімді түрде сипаттайды. Ғылыми маңыздылығы бұл модель экзистенциализм мен когнитивтік психологияның жолдарын біріктіре отырып, адамның өмірлік мәні мен ішкі ресурстарын зерттеудегі жаңа теориялық платформа ұсынады. Практикалық мәні – интеграциялық модель психологиялық кеңес беру мен тұлғаның өзін-өзі дамыту іс-әрекетінде рухани негізделген когнитивті әдістерді қолданудың негізін қалайды. Бұл жаңалық сопылық философиядағы «ғажапқа бөлену» ұғымымен және когнитивтік-экзистенциалдық көзқарастар арқылы адамның өмірге деген мағынасын қайта қарау идеясымен тікелей байланысты.

4. Зерттеу барысында когнитивтік психология элементтерін феноменологиялық әдістеме арқылы рухани-танымдық тәжірибелерді зерттеудің аналитикалық бағалау әдістері жетілдірілді. Ұсынылған тәсіл таным мен сананың қабаттары арасындағы байланысты терең ашып, адамның субъективті тәжірибесін сипаттайтын феномендерді сапалық және сандық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Ғылыми маңызы когнитивтік-ретроспективтік әдістер мен феноменологиялық талдауды үйлестіре отырып, адамның ішкі әлеміндегі танымдық механизмдерді жаңа қырынан қарастыру мүмкіндігін береді. Практикалық мәні бұл әдістер рухани-тәрбиелік және психологиялық зерттеулерде қолданылып, адамның саналы танымын дамытуға бағытталған тренингілер мен бағдарламаларды әзірлеуге жаңа өлшемдер ұсынады. Бұл жаңалық сопылық философия мен феноменологиялық тәжірибе арасындағы көпір орната отырып, экзистенциалистік «сезінудегі мағына» концепциясымен тығыз байланысты, сондай-ақ когнитивтік тұрғыдан сана мен шынайылық арасындағы өзара әрекеттеудің өзекті аспектілерін ашады.

Диссертациялық зерттеу жұмысы ХІХ–ХХ ғасырлардағы сопылық дүниетанымның әлеуметтік, философиялық және рухани аспектілері алынды. Аталған кезең сопылық ой жүйесінің тарихи эволюциясымен қатар, оның әлеуметтік институттардағы, қоғамдық қатынастардағы және рухани тәжірибе кеңістігіндегі рөлінің түбегейлі өзгерістерге ұшырауымен ерекшеленеді. Зерттеу нысаны сопылық дүниетанымның аталмыш тарихи кезеңдерде қандай бағытта дамығанын, оның ислам өркениетіндегі және түркілік мәдени-рухани дәстүрдегі орны мен ықпалын, сондай-ақ қоғамдағы рухани-әлеуметтік трансформацияларға қатысты реакциясын кешенді түрде пайымдауға мүмкіндік береді. Бұл нысан сопылықтың тарихи-салыстырмалы дамуын, оның әлеуметтік-саяси және мәдени процестермен өзара байланысын зерделеуге бағытталған терең ғылыми талдау жасауға негіз қалайды. Сол себепті бұл нәтижелерді ғылыми жаңалық деп бағалауға болады.

Диссертациялық жұмыстың мазмұны

Диссертациялық жұмысты дербес орындалған әрі өзекті зерттеу ретінде қабылдауға болады. Жұмыстың ішкі логикалық құрылымдары мен материалдары толыққанды жіктеліп негізделген және нақты ғылыми тұжырымдалған. Зерттеу жұмысының мақсаты мен ішкі мазмұны дәйектілік және жүйелілікпен ерекшеленеді. Ізденуші диссертациялық жұмыста заманауи әдістерін кең қолдану мен алуан түрлі дереккөздерді терең талдау арқылы ХІХ–ХХ ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымының қоғамдағы орны мен рөлін нақты ашып көрсеткен.

Диссертацияның мазмұны мен рәсімделуіндегі кемшіліктер

Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлының докторлық диссертациясын теориялық және тәжірибелік құндылығы бар, дербес ғылыми зерттеуі деп тануға болады. Ізденуші сопылықты зерттеуге арналған әлемдік тәжірибе мен сәйкес әдіснамаға сараптау беру арқылы олардың әлеуметтік-саяси, мәдени өркениеттік және діни феноменологиялық негіздерін айқындаған, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сілтеме беріп, дәлелдерге негізделген тұжырымдар жасаған. Дегенмен, диссертациядағы орфография, емле бойынша кеткен кемшіліктер жұмыстың құндылығы мен мақсатының жүзеге асуына кедергі емес. Дегенмен диссертациялық жұмыстың ішкі мазмұны мен тұтастылығына нұқсан тигізбейтін жекелеген кемшіліктер кездеседі. Атап айтқанда:

1. Диссертациялық жұмыста техникалық қателер мен кейбір жерлерде сөйлем саптауының кемшілік тұстары байқалады. Олар жұмыстың негізгі мазмұнына әсер етпейді. Бірақ диссертациялық жұмыстың сөйлемдерін тағы бір рет қарап жөндеуі қажет деп санаймын.

2. Екінші тараудың екінші тараушасында «Онтологиялық және гносеологиялық аспектілер» деп аталатын бөлімінде айқындалған деректерді жүйелеп, тұтас берілгені дұрыс деп санаймын. Себебі, Ахмет Иасауи бастаған сопылық ойшылдар ақиқатты қалай таныды, білім мен танымның шынай көзі не болды, ойшылдардың арасындағы онтологиялық байланыстар неден туындайды? деген сұрақтарға бояу мен айқындылық диссертациялық жұмыста берілгенде, еңбектің құны одан сайын арта түсетін еді.

3. Жұмыстың «Аксиологиялық және мәдени аспектілер» деп аталатын екінші тараудың үшінші тараушасында сопылық ойшылдардың өздерінің қол жеткізген құндылықтарын қорғауы мен көңіл бөлүлері және олардың жаңарып отыруларына барынша назар аударуларына кеңінен тоқталып кетсе жұмыстың құны артатын еді.

Диссертациялық жұмыстың ҚР ҒЖЖБМ «Ғылыми дәрежелер беру ережелерінің» талаптарына сәйкестігі.

«8D02202 – Исламтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған Құрманбек Ақайдар Анарғалиұлының «XIX–XX ғасырлардағы мұсылман ойшылдарының сопылық дүниетанымы» тақырыбына жазылған диссертациялық зерттеу жұмысын әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «6D020600, 8D02203 – Дінтану», «6D021500, 8D02204 – Исламтану», «6D020400, 8D03102 – Мәдениеттану», «6D020100, 8D02202 – Философия», «8D02201 – Саяси философия» мамандықтар / білім беру бағдарламалар тобы бойынша диссертациялық кеңесінде қорғау үшін ұсынуға болады деп санаймын.

**Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Отандық ғылыми кеңесші**

PhD, қауымдастырылған профессор Жамашев А.Ш. **Жамашев А.Ш.**

« _____ » _____ 2025 ж

РАСТАЙМЫН

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Ғылыми кадрларды даярлау және аттестаттау басқармасының басшысы

ЗАВЕРЯЮ

Начальник управления подготовки и аттестации научных кадров КазНУ им. аль-Фараби

Жамашев А.Ш. 20 ж.г.

